

تبیین نظری مولفه های موثر در مناسبات ژئوپلیتیک و ارائه الگوی پیشنهادی

نوع مقاله : مستخرج از پایان نامه

نویسندگان

ساجد بهرامی جاف¹، محسن جان پرور²✉، نامر سلطانی³، علی محمدپور⁴¹ گروه آموزشی جغرافیا - دانشکده ادبیات و علوم انسانی - دانشگاه فردوسی مشهد² گروه آموزشی جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد³ هیئت علمی گروه جغرافیای دانشگاه ارومیه⁴ مالک اشتر

doi 10.22059/JHGR.2022.345557.1008508

چکیده

هدف از این پژوهش الگویابی مهم‌ترین مولفه‌های موثر بر مناسبات ژئوپلیتیک میان بازیگران قدرت است. مناسبات ژئوپلیتیکی استفاده از منابع جغرافیای قدرت در مناسبات بازیگران است. بیشتر مفاهیم در ارتباط با مناسبات ژئوپلیتیکی بر محور مناسبات رقابتی بوده در حالیکه مناسبات ژئوپلیتیکی جنبه‌ها و شکل‌های مختلفی از همکاری تا تنش و ستیز را دربر می‌گیرد. روش تحقیق در این پژوهش بر اساس هدف نظری و بر اساس ماهیت توصیفی - تحلیلی است. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که نظریات و دیدگاه‌های مختلفی در زمینه و مرتبط با مناسبات ژئوپلیتیکی وجود دارد که با بررسی برخی از این دیدگاه‌ها و نظریات به مجموعه از مولفه‌ها و شاخص‌های موثر در مناسبات ژئوپلیتیکی احصاء شدند و در چهار بعد طبیعی (11 مولفه)، انسانی (19 مولفه)، ترکیبی (18 مولفه)، مصنوعی (10 مولفه) و مجموعاً (58 مولفه) دسته‌بندی شدند. از سوی دیگر تحلیل نتایج پهن دلفی فازی تشکیل شده نشان می‌دهد که ابعاد و مولفه‌های احصاء شده مرتبط با مناسبات ژئوپلیتیک بوده‌اند و مورد توافق خبرگان قرار گرفته‌اند.

هدف از این پژوهش الگویابی مهم‌ترین مولفه‌های موثر بر مناسبات ژئوپلیتیک میان بازیگران قدرت است. مناسبات ژئوپلیتیکی استفاده از منابع جغرافیای قدرت در مناسبات بازیگران است. بیشتر مفاهیم در ارتباط با مناسبات ژئوپلیتیکی بر محور مناسبات رقابتی بوده در حالیکه مناسبات ژئوپلیتیکی جنبه‌ها و

مقالات آماده انتشار،
پذیرفته شده
انتشار آنلاین از
تاریخ 19 مهر 1401

📄 فایل‌ها

XML 📄

📄 سابقه مقاله

📄 اشتراک گذاری

📄 ارجاع به این مقاله

📄 آمار

تبیین نظری مولفه‌های موثر در مناسبات ژئوپلیتیک و ارائه الگوی پیشنهادی^۱

ساجد بهرامی جاف^۲، محسن جان پرور^۳، ناصر سلطانی^۴، علی محمدپور^۵

چکیده

هدف از این پژوهش الگویابی مهم‌ترین مولفه‌های موثر بر مناسبات ژئوپلیتیک میان بازیگران قدرت است. مناسبات ژئوپلیتیکی استفاده از منابع جغرافیای قدرت در مناسبات بازیگران است. بیشتر مفاهیم در ارتباط با مناسبات ژئوپلیتیکی بر محور مناسبات رقابتی بوده در حالیکه مناسبات ژئوپلیتیکی جنبه‌ها و شکل‌های مختلفی از همگاری تا تنش و ستیز را دربر می‌گیرد. روش تحقیق در این پژوهش بر اساس هدف نظری و بر اساس ماهیت توصیفی – تحلیلی است. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که نظریات و دیدگاه‌های مختلفی در زمینه و مرتبط با مناسبات ژئوپلیتیکی وجود دارد که با بررسی برخی از این دیدگاه‌ها و نظریات به مجموعه از مولفه‌ها و شاخص‌های موثر در مناسبات ژئوپلیتیکی احصاء شدند و در چهار بعد طبیعی (۱۱ مولفه)، انسانی (۱۹ مولفه)، ترکیبی (۱۸ مولفه)، مصنوعی (۱۰ مولفه) و مجموعاً (۵۸ مولفه) دسته‌بندی شدند. از سوی دیگر تحلیل نتایج پنل دلفی فازی تشکیل شده نشان می‌دهد که ابعاد و مولفه‌های احصاء شده مرتبط با مناسبات ژئوپلیتیک بوده‌اند و مورد توافق خبرگان قرار گرفته‌اند.

کلید واژه‌ها: ژئوپلیتیک، مولفه‌های ژئوپلیتیکی، مناسبات ژئوپلیتیک، نظریات ژئوپلیتیکی

^۱. پژوهش حاضر مستخرج از رساله دکتری با عنوان (طراحی الگوی مناسبات ژئوپلیتیک ایران و ایالات متحده آمریکا) در دانشگاه فردوسی است.

^۲. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد S.Bahrami@um.ac.ir

^۳. استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد Janparvar@um.ac.ir (نویسنده مسئول)

^۴. استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه ارومیه N.Soltani@urmia.ac.ir

^۵. استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه مالک اشتر

مقدمه

تحولات صورت گرفته در طی دهه‌های اخیر زمینه افزایش وابستگی متقابل کشورها، ارتباطات و پیوندهای فرامرزی، تغییر در ماهیت قدرت کشورها، تنوع در نوع و تعداد بازیگران، گسترش حیطه‌ها و عرصه‌های تعاملات منطقه‌ای و جهانی، نحوه تاثیرگذاری بازیگران بر فرآیندهای تصمیم‌گیری در ساختار ژئوپلیتیکی جهان و ... فراهم نموده. به عبارتی دیگر فروپاشی نظام دو قطبی و به دنبال آن تسریع فرآیند جهانی شدن سبب تحول و پویایی در ساختار نظام ژئوپلیتیک جهانی شد و نتیجه این تحولات ارتقای سطح مناسبات ژئوپلیتیکی بین بازیگران قدرت بوده است. در واقع با آنکه بعد از جنگ جهانی دوم و شکل‌گیری سازمان‌های جهانی همچون سازمان ملل مناسبات بازیگران بر اساس قاعده و اصول خاصی تنظیم شد اما ساختار مناسبات ژئوپلیتیکی به دلیل تحولات رخ داده شده پیچیده‌تر و از اهمیت بیشتری برخوردار شده است. مناسبات ژئوپلیتیکی به‌عنوان یکی از انواع مناسبات بین کشورها و بازیگران سیاسی است که بر پایه ترکیب عناصر سیاست، قدرت و جغرافیا شکل می‌گیرد. هر کدام از این سه عنصر، نقش و کارکرد خاص خود را در شکل‌گیری رابطه ژئوپلیتیک به عهده دارد. عنصر جغرافیا، بستر برقراری رابطه میان دو یا چند بازیگر سیاسی را فراهم می‌آورد؛ عنصر سیاست اراده دو بازیگر سیاسی از ماهیت رابطه را شکل می‌دهد و در نهایت عنصر قدرت مبین شکل، الگو، ماهیت و نگرش بازیگران نسبت به یکدیگر است (حافظ نیا، ۱۳۹۶: ۱۳۱). آنچه در مناسبات ژئوپلیتیکی تأثیرگذار و مشخص‌کننده است، ماهیت، کیفیت و چگونگی دستیابی به حداکثر منافع است که همواره هدف همه بازیگران سیاسی و روابط بین‌آنهاست (ریبیعی، ۱۳۸۸: ۴۰). مناسبات ژئوپلیتیک میان کنشگران سیاسی از الگوهای ارتباطی متفاوتی تبعیت می‌کند و از اشکال متفاوتی همچون تعامل، رقابت، تقابل، منازعه، سلطه و نفوذ شکل می‌گیرد. این الگوها تابعی از نحوه ترکیب و تعامل عناصر جغرافیا و سیاست در بستر زمان است (هاشمی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲۳). به‌عبارت‌دیگر مناسبات ژئوپلیتیکی بین بازیگران مرکزی، نیمه پیرامونی و پیرامونی مبتنی بر منابع جغرافیایی قدرت و یا مقیاس و نوع بازی (جان‌پرور، ۱۳۹۶: ۱۷۶) صورت گرفته و نمود پیدا می‌کند. از این‌رو بررسی مولفه‌های موثر در مناسبات ژئوپلیتیکی بین بازیگران قدرت جایگاه مهمی دارد که در این تحقیق مهم‌ترین مولفه‌ها و عوامل موثر بر مناسبات ژئوپلیتیکی بازیگران با بهره گرفتن از نظریات و دیدگاه‌های مرتبط با مناسبات ژئوپلیتیکی احصاء شده و در نهایت الگوی پیشنهادی برای مناسبات ژئوپلیتیکی بین بازیگران قدرت ارائه می‌گردد.

مبانی نظری

مفهوم ژئوپلیتیک

به عقیده ریچارد مویر، قدمت ژئوپلیتیک به اندازه تاریخ جستجوی انسان برای قلمرو، امنیت و به اندازه قدمت دیپلماسی، استراتژی، حسادت و ترس بوده است (مویر، ۱۳۷۹: ۳۶۵)؛ بنابراین ژئوپلیتیک به لحاظ عملکردی قدمتی به اندازه تاریخ انسان بر روی زمین دارد. از لحاظ مفهومی اما ژئوپلیتیک تحولات مختلفی را داشته و تعاریف مختلفی از آن ارائه شده که گاه از ژئوپلیتیک به‌عنوان تأثیر جغرافیا بر امور نظامی، گاه تأثیر یک‌جانبه جبری جغرافیا بر سیاست، گاه تأثیر دوجانبه جغرافیا و سیاست، گاه تحلیل فضایی مناسبات و ساختار قدرت و رقابت جهانی و غیره یاد شده است. نگاهی گذرا به کتاب‌ها در این زمینه، نشان‌دهنده این تنوع برداشت‌ها از مفهوم ژئوپلیتیک است (قالیباف و پورموسوی، ۱۳۸۷: ۵۴). از سوی دیگر، باید توجه داشت که امروزه واژه ژئوپلیتیک از رواج و عمومیت فراوانی در مباحث سیاسی و اجتماعی برخوردار است و در اغلب تحلیل‌های

مرتبط با موضوعات سیاسی و اجتماعی، بین‌المللی، منطقه‌ای، ملی، ناحیه‌ای، و محلی به کار گرفته می‌شود. دامنهٔ مباحث ژئوپلیتیکی، طیف وسیعی از مسائل را در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، امنیتی و زیست‌محیطی را در ابعاد خرد و کلان در برمی‌گیرد (واتق و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۶). اصطلاح ژئوپلیتیک به‌عنوان واژه‌ای بحث‌برانگیز و پر ابهام، برای نخستین بار توسط دانشمند سوئدی "رودولف شیلن"^۶ در سال ۱۸۹۹ و به مفهوم دانش تحلیل روابط جغرافیا و سیاست گام به عرصه مطالعات جغرافیای سیاسی معاصر نهاد (Dodds & Atkinson, 2000:3). ژئوپلیتیک در دوره جنگ جهانی به‌عنوان یک عاملی که می‌تواند در کشف جغرافیایی و ایجادکننده یک رقابت سیاسی گسترده در سطح جهانی مطرح باشد تعریف شد. نظریه‌پردازان مرتبط با این دیدگاه تئوری‌هایی را برای تقویت نمودن قدرت کشورها بیان نمودند. در این ارتباط یکی از جغرافی‌دانان به نام داس^۷ بیان می‌کند: در طول صدسال گذشته تلاش‌های بسیاری برای ترسیم نمودن تاریخ پیچیده علم ژئوپلیتیک صورت گرفته است و این عامل سبب ایجاد پیچیدگی‌های تاریخی و سیاسی در این حوزه شده و در طول قرن بیستم رویکردهای متنوعی در ارتباط با بررسی تاریخی این علم پدیدآمده است (Dodds, 2007 : 31). در این بین، در ارتباط با تعریف ژئوپلیتیک می‌توان بیان نمود که این علم به تجزیه و تحلیل اثرات جغرافیایی بر روابط قدرت در سطح بین‌المللی تأثیرگذار است. همچنین ژئوپلیتیک به‌عنوان مطالعه تأثیر موقعیت، جمعیت و غیره بر روی سیاست یک کشور می‌باشد (Longman:433). ژئوپلیتیک به بررسی تأثیر پدیده‌های جغرافیایی و ساختارها و نهادهای سیاسی، حکومتی و غیر حکومتی و تحولات آن‌ها و خصوصیات روابط با دیگر دولت‌ها می‌پردازد. ژئوپلیتیک عبارت است از درک واقعیت‌های محیط جغرافیایی به‌منظور دستیابی به قدرت، به‌نحوی که بتوان در بالاترین سطح وارد بازی جهانی شده و منافع ملی و حیات ملی را حفظ کرد (حافظ‌نیا، ۱۳۹۶: ۲۸). در بیان دیگر می‌توان گفت، ژئوپلیتیک عبارت است از دانش شناخت، کسب، بهره‌برداری و حفظ منابع جغرافیایی قدرت در مناسبات فرو ملی، ملی، منطقه‌ای و جهانی. به بیانی دیگر، ژئوپلیتیک دانش طراحی و بازبینی استراتژی-های بازیگران جهت دستیابی به منافع و اهداف مبتنی بر منابع جغرافیایی قدرت است (جان‌پرور، ۱۳۹۶: ۲۹).

مناسبات ژئوپلیتیکی

مناسبات ژئوپلیتیکی، روابطی هستند که بین کشورها و دولت‌ها و بازیگران سیاسی بر پایهٔ ترکیب عناصر سیاست، قدرت و جغرافیا برقرار می‌شوند. در شکل‌گیری هرگونه رابطه بین بازیگران، عنصر سیاست، در قالب بازیگر سیاسی، یا اراده‌ای که به ماهیت رابطه شکل می‌دهد و نیز اقدامات و کنش‌هایی که توسط بازیگر انجام می‌شود پدیدار می‌گردد. عنصر قدرت در شکل‌دادن به الگو و ماهیت رابطه و نگرش بازیگران نسبت به هم تجلی پیدا می‌کند. عنصر جغرافیا نیز نقش بستر ساز را ایفا کرده و انگیزه‌های لازم برای شکل‌گیری ارادهٔ سیاسی رابطه، تجلی فضائی رابطه و نیز تأثیرگذاری بر سطح قدرت بازیگران را سبب می‌شود (حافظ‌نیا، ۱۳۹۶: ۳۶۲). در تعریف دیگر مناسبات ژئوپلیتیکی عبارت است از شکل‌گیری مناسبات بین بازیگران ژئوپلیتیک بر اساس کاربست منابع جغرافیایی قدرت. به عبارت مناسباتی جنبه ژئوپلیتیکی به خود می‌گیرد که در آن بازیگران از منابع جغرافیایی قدرت برای رسیدن به اهدافشان در مناسبات بهره‌برند (جان‌پرور، ۱۳۹۶: ۱۷۴). مناسبات ژئوپلیتیکی میان کنشگران سیاسی از الگوهای ارتباطی متفاوتی تبعیت می‌کند و از اشکال متفاوتی همچون تعامل،

⁶ - Rudolf Kellen

⁷ Doss

رقابت، تقابل، منازعه، سلطه و نفوذ شکل می‌گیرد. این الگوها تابعی از نحوه ترکیب و تعامل عناصر جغرافیا و سیاست در بستر زمان است (حافظ‌نیا، ۱۳۹۶: ۳۶۴). به عبارت دیگر الگوهای مناسباتی شکل گرفته بین بازیگران بر اساس نوع کاربری منابع جغرافیایی قدرت بازیگر در مناسبات است که این مسئله نیز بر پایه نگرش بازیگر در طراحی استراتژی مناسباتی خود است. به این معنا که بازیگر برای دستیابی حداکثری به اهداف خود از منابع جغرافیایی قدرت به چه شکلی استفاده نماید. با نگاهی ساده به تعاریف و پژوهش‌هایی که در عرصه دانش ژئوپلیتیک در فضاهای جغرافیایی مختلف انجام گرفته و تعاریف موجود در این زمینه می‌توان به این نتیجه رسید که در بیشتر این پژوهش‌ها مفهوم مناسبات بیشتر معادل با رقابت بین بازیگران مبتنی بر منابع جغرافیایی قدرت در نظر گرفته شده است. به بیانی دیگر، نوع و شکل مدنظر در کارهای انجام شده به گونه‌ای است که تأکید و پایه اصلی مناسبات در آن رقابت بین بازیگران ژئوپلیتیک است. در حالی که، مناسبات شکل گرفته بر پایه منابع جغرافیایی قدرت تنها رقابت بین بازیگران نیست بلکه می‌تواند همکاری، همگرایی، تعامل، هم‌افزایی، ستیز، نفوذ، سلطه و غیره را نیز شامل شود. بر این مبنای است که چه در تعریف و چه در بیان ماهیت ژئوپلیتیک از مفهوم مناسبات که دارای اشکال مختلف روابط بین بازیگران است، به جای رقابت استفاده شده است. باید توجه داشت که این مناسبات نیز دارای تعاریف و تنوع گسترده‌ای هستند (جان‌پرور، ۱۳۹۶: ۱۸۴ - ۱۸۵). بر این اساس به صورت کلی استراتژی مناسباتی (شکل مناسباتی که بازیگر ژئوپلیتیک بر پایه آن به منافع و اهداف خود دست یابد) شامل الگوهای مختلفی می‌باشد که در شکل شماره ۱ نمایش داده است.

شکل ۲-۲: الگوهای مناسبات بازیگران
(جان‌پرور و همکاران، ۱۴۰۱)

مؤلفه ژئوپلیتیک

ارزش‌ها و عوامل جغرافیایی به لحاظ ساختاری یا کارکردی ماهیتی دوگانه دارند. بدین معنی که یک عامل جغرافیایی برای یک گروه یا فرد انسانی ممکن است مثبت تلقی شود در حالی که همان عامل برای گروه یا فرد دیگر دارای ارزش منفی انگاشته می‌شود. هویت ساختی و کارکردی عوامل دارای ارزش ثابت و پایداری نیستند. بدین معنا که یک عامل در بستر زمان ممکن است دچار تحول ارزشی شود و یا در دیدگاه گروه‌های انسانی متفاوت ارزش‌های متفاوتی داشته باشد. ارزش‌ها و عوامل ژئوپلیتیکی فرصت‌های هستند که مطلوب بازیگران سیاسی اعم از فردی یا گروهی (بدون واسطه یا نیابتی) واقع می‌شود زیرا اولاً آنها می‌توانند تولیدکننده قدرت باشند و ثانیاً کاربرد آنها می‌تواند به سلب قدرت رقبا منجر شود ثالثاً تأمین‌کننده نیازهای حیاتی و منافع جمعی و فردی هستند (حافظ‌نیا، ۱۳۹۶: ۱۵۶-۱۵۵). در بیانی دیگر می‌توان گفت مؤلفه ژئوپلیتیک عبارت است از منابع جغرافیایی قدرت با حداقل ارزش مقیاس ملی و فراتر که از سوی بازیگران در مناسبات فرو ملی، ملی، منطقه‌ای و جهانی مورد استفاده قرار می‌گیرد. به بیانی دیگر، زمانی که منابع جغرافیایی قدرت با ارزش مقیاس

ملی و فراملی از سوی بازیگران در مناسبات فرو ملی، ملی، منطقه‌ای و جهانی مورداستفاده قرار بگیرند، مؤلفه (عامل) ژئوپلیتیک شکل می‌گیرد (جان پرور، ۱۳۹۶: ۱۲۵).

روش تحقیق

پژوهش حاضر به دنبال تبیین نظری مولفه‌های موثر بر مناسبات ژئوپلیتیک بین بازیگران قدرت است. که بر اساس هدف در زمره تحقیقات بنیادی قرار دارد. زیرا در تحقیقات بنیادی هدف کشف حقیقت و افزایش دانش بشری است. که این تحقیق با شناخت مولفه‌های موثر بر مناسبات ژئوپلیتیک بین بازیگران قدرت، زمینه این افزایش دانش را فراهم می‌آورد. شناسایی مولفه‌های موثر بر مناسبات بازیگران قدرت بر اساس مطالعه ۳۷ نظریه و ۱۵ دیدگاه در رشته‌های ژئوپلیتیک، علوم سیاسی و روابط بین‌الملل استخراج و ارائه شده‌اند. روش تحقیق این پژوهش توصیفی - تحلیلی بوده و شیوه گردآوری اطلاعات با استفاده از منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز به صورت کیفی است. جهت کسب نظر خبرگان بعدها و مولفه‌های احصاء شده در قالب پنل دلفی فازی و پرسشنامه‌ای الکترونیکی به سمع و نظر خبرگان رسید و با استفاده روش گردآوری زنجیره‌ای (گلوله برفی ۸) برای خبرگان ارسال شد فرآیند ارسال پرسش‌نامه تا زمان رسیدن به مرحله‌ی توافق و اشباع نظری ۹ طی سه مرحله ادامه یافت. از آنجا که گویه‌های طراحی در این تحقیق کلان هستند و استفاده از متغیرهایی با ارزش‌های قطعی در این موارد کارا نیست؛ گویه‌ها در چارچوب روش دلفی فازی از طریق متغیرهای کیفی به سمع و نظر خبرگان رسید و سپس برای تبدیل متغیرهای کلامی به اعداد فازی مثلثی، استفاده گردید

یافته‌های تحقیق

استخراج مولفه‌های موثر بر مناسبات ژئوپلیتیک از نظریه‌ها و دیدگاه‌های مرتبط

بررسی حاصل از نظریه‌ها و دیدگاه‌های موثر بر مناسبات ژئوپلیتیک نشان دهنده آن است که دیدگاه کامل و جامعی در این زمینه علی‌رغم تلاش‌های متعدد صورت گرفته، وجود ندارد و برای دستیابی به شاخص‌ها و عوامل موثر بر مناسبات ژئوپلیتیک باید منابع و کارهای مختلف را به صورت یک پازل در کنار هم قرار دارد که هر کدام از نظریات و دیدگاه‌های مطرح شده (۳۷ نظریه و ۱۵ دیدگاه و مجموعاً ۵۲ نظریه و دیدگاه) به صورت تکه‌های پازل عمل نموده و با درک نقشه اصلی با تلفیق تکه‌ها در کنار هم، می‌توان پازل و نقشه نهایی که در این بخش همان دستیابی به عوامل و مولفه‌های موثر بر مناسبات ژئوپلیتیک است، دست یافت. بر این اساس جدول زیر بر اساس عوامل استخراج شده از نظریات و دیدگاه‌ها مهم‌ترین مولفه‌های موثر بر مناسبات ژئوپلیتیک احصاء شده‌اند.

جدول ۱ نظریات و دیدگاه‌های مرتبط در زمینه مناسبات ژئوپلیتیک

ردیف	نظریه	نظریه پرداز	مولفه‌های ژئوپلیتیک
۱	سامانه تابع	کانتوری و اشپیگل	علاقه و جهت گیری‌های سیاسی همراستا؛ پیوندهای ژئوکالچری؛ پیوندهای ژئواکونومیک؛ نوع مدیریت سیاسی حاکم؛ حضور فعال و مثبت در سازمان‌های منطقه‌ای و جهانی؛ ژئوپلیتیک رسانه؛ ابزارهای ژئواکونومیک؛ ترتیبات دوجانبه و چندجانبه؛ استفاده از نفوذ و قدرت در سازمان‌های جهانی.
۲	کارکردگرایی	میترا	وابستگی متقابل بازیگران؛ جایگاه نخبگان در مناسبات

⁸ Snowball method

⁹ Theoretical saturation

۳	نو کارکردگرایی	هاس و اشمیتر	تحولات درونی کشورها؛ نیازهای اقتصادی جدید؛ جایگاه بازیگران در ساختار ژئوپلیتیکی منطقه؛ نوع جهت گیری استراتژیک بازیگران؛ نقش نخبگان سیاسی.
۴	ارتباطات	دویچ	نیازهای جدید اقتصادی و اجتماعی؛ منزلت ژئوپلیتیک؛ همسویی ارزش‌های سیاسی؛ ظرفیت‌های درونی کشورها؛ توانایی تأمین پاداش‌های مختلف.
۵	وابستگی متقابل	روز کرانس	حجم تجارت و حجم سرمایه‌گذاری اقتصادی در کشورها.
۶	وابستگی متقابل	روزنا	تحولات تکنولوژی و فزاینده‌ی مبادلات.
۷	هرج و مرج آینده	کاپلان	بحران مهاجران؛ گسترش بیماری‌های واگیردار؛ جنگل‌زدایی و فرسایش خاک؛ تهی سازی منابع آب؛ آلودگی هوا؛ بالا آمدن سطح دریاها؛ شکنندگی چندملیتی.
۸	برخورد تمدن	هانتینگتون	حرکت‌های مسلحانه بنیادگرا؛ وقوع درگیری‌های قومی و تمدنی؛ رونق اقتصادی و تأثیرگذاری بیشتر بازیگران
۹	سیستم ژئوپلیتیک جهانی	کوهن	ساختار ژئوپلیتیک منطقه‌ای و جهانی؛ و وضعیت جغرافیایی کشورها؛ نفوذ و تفوق فرهنگی بر فضاهای دیگر؛ افزایش تعاملات اقتصادی - همکاری نظامی و امنیتی
۱۰	سیکل قدرت	دوران	ساختار ژئوپلیتیک منطقه‌ای و جهانی؛ روند تحولات تاریخی بازیگران؛ همگرایی بین‌المللی به منظور تأمین امنیت، سطح توان نظامی و اقتصادی بازیگران.
۱۱	نظام جهانی	والرشتاین	موقعیت جغرافیایی کشورها؛ وزن ژئوپلیتیک کشورها؛ بار استراتژیک منطقه؛ تعداد همسایگان؛ وسعت فضایی کشورها.
۱۲	باز ساخت گذشته در آینده	مرشایمر	توجه به ساختار ژئوپلیتیک جهانی؛ وزن ژئوپلیتیک کشورها
۱۳	منظومه‌های قدرت	برژینسکی	موقعیت جغرافیایی؛ وضعیت ژئواکونومیک؛ جایگاه اتحادیه‌های منطقه‌ای و سازمان‌های پرنفوذ جهانی؛ وزن ژئوپلیتیک بازیگران؛ مسائل ژئوکالچر کشورها؛ حضور و نفوذ نظامی.
۱۴	به هم پیوستگی	کیسینجر	حفظ تعادل منطقه؛ ایجاد همگرایی بین متحدین؛ مدیریت چهره در سطح جهان
۱۵	فضای حیاتی	راتزل	وسعت سرزمین؛ موقعیت جغرافیایی؛ سطح منابع جمعیتی؛ اقتصاد؛
۱۶	قدرت دریایی	ماهان	موقعیت جغرافیایی کشورها؛ طول سواحل؛ وسعت سرزمین؛ جمعیت و خصوصیات کمی و کیفی آن.
۱۷	حلقه دریایی قدرت	کوهن	وابستگی ژئوپلیتیک کشورها به دریاها؛ رشد و رونق صنعت، موقعیت جغرافیایی کشورها؛ طول سواحل؛ وسعت سرزمین؛ توسعه تجارت دریایی، جمعیت و خصوصیات کمی و کیفی آن.
۱۸	هارتلند	مکیندر	موقعیت جغرافیایی کشورها؛ وسعت کشورها؛ کدهای ژئوپلیتیک بازیگران؛ منابع سرزمینی کشورها.
۱۹	ریملند	اسپایکمن	موقعیت جغرافیایی کشورها؛ وزن ژئوپلیتیک کشورها؛ جمعیت و کم‌و کیف آن؛ کدهای ژئوپلیتیک بازیگران.
۲۰	قدرت هوایی	دوسورسکی	موقعیت جغرافیایی؛ دستیابی به تکنولوژی‌های به روز؛
۲۱	پیکر بندی سیستماتیک	دوسویی	موقعیت جغرافیایی کشورها؛ ظرفیت‌های جمعیتی؛ توانمندی و رشد اقتصادی؛ وابستگی ژئوپلیتیک.
۲۲	تجدید آرایش نقش بازیگران	لاتمن	افزایش توانمندی اقتصادی؛ تقویت بنیان‌های نظامی؛ کمک به متحدین منطقه‌ای؛ افزایش سطح دیپلماسی عمومی و دستیابی به پرستیژ؛ اعتبار جهانی.
۲۳	تحول و تکامل منطقه ژئوپلیتیک	حافظنیا	موقعیت جغرافیایی؛ مسائل ژئوکالچری همچون تاریخ و فرهنگ مشترک؛ هم‌سویی نظرات بازیگران قدرت در منطقه؛ سازمان‌های منطقه‌ای.
۲۴	پایان ژئوپلیتیک و آغاز ژئوپلی‌نومی	کازی	دسترسی به آب‌های آزاد؛ شکل‌گیری ساختار ژئوپلیتیک منطقه‌ای؛ افزایش نفوذ و سلطه؛ ارتقای تجارت بین‌المللی؛ کنترل تنگه‌ها و کریدورهای انتقال انرژی.
۲۵	هابیوتیکا	پیتر هاگت	موقعیت جغرافیایی؛ و وضعیت هیدروپلیتیک کشورها؛ وضعیت استقرار و گسترش اقلیت‌های قومی و زبانی؛ وجود گروه‌های قومی و مذهبی مختلف با گرایش‌های جدایی طلبانه؛ وضعیت وابستگی یا تعلق ژئوپلیتیک کشورها به هم.
۲۶	همسایگی	ریچاردسن	موقعیت جغرافیایی کشورها و تعداد همسایگان
۲۷	مناقشات منطقه‌ای	کمپ و هارکاو	موقعیت جغرافیایی؛ کم‌و کیف جمعیت کشورها؛ مسائل ژئوکالچری چون تنش‌های قومی و مذهبی؛ تنش‌های بین مرزی و اختلافات آن؛ مسائل هیدروپلیتیک.
۲۸	منازعه	شکری و نورث	تراکم جمعیت؛ رشد تکنولوژی؛ سرانه درآمد ملی؛ تغییر و تعارض منافع ملت‌ها؛ الگوی فعالیت استعماری؛ نحوه تشکیل اتحادها و رفتار خشونت‌آمیز کشورها.
۲۹	منازعه	هومر دیکسون	برخوردار از ای منابع و قابلیت‌های سرزمینی؛ وضعیت اقتصادی و سطح محرومیت شهروندان؛ تغییرات زیست‌محیطی؛ تنازعات قومی و مذهبی و مهاجرت‌های اجباری.

۳۰	شکاف	اشلی	نقش عوامل اقتصادی و سیاست‌های بازیگران در مناسبات آن‌ها.
۳۱	ژئو اکونومی	لوتواک	مسائل ژئو اکونومیک؛ مناسبات اقتصادی بازیگران؛ محدودیت و قوانین حمایتی؛ حمایت از شکل‌ها و روش‌های برگزیده آموزش؛
۳۲	تنش بین‌المللی	دو ورزه	نقش و تأثیر عوامل ژئو کالچر؛ موقعیت جغرافیای کشورها؛ منابع سرزمینی؛ جهت‌گیری‌های سیاسی بازیگران.
۳۳	منازعات ژئوپلیتیکی	کالینز	منازعات استراتژیک؛ منازعات اقتصادی؛ منازعات فرهنگی؛ منازعات زیست‌محیطی.
۳۴	بیضی استراتژیک	کمپ	موقعیت جغرافیای کشورها؛ منابع سرزمینی؛ نیازهای صنعتی؛ مسائل حقوق بشری و کنترل مواد مخدر.
۳۵	حاکمیت محدود	برژنف	موقعیت جغرافیای کشورها (فضاهای حائل) - توجه به رویکرد نظامی در سیاست خارجی - نفوذ و سلطه بر فضاهای پیرامون - بسط ایدئولوژی
۳۶	جبر محیطی	هاوس هوفر	موقعیت جغرافیای کشورها؛ وضعیت سرزمینی و منابع داخلی کشورها؛ مسائل انسانی و ویژگی‌های فرهنگی کشورها.
۳۷	چارچوب استعاره‌ای ژئوپلیتیک شبکه‌ای	وربوفسکی	موقعیت جغرافیای بازیگران؛ نوع استراتژی بازیگران؛ بازیگران جدید ژئوپلیتیکی (گروه‌های تروریستی، شرکت‌های رسانه‌ای بزرگ)
۳۸	عوامل ژئوپلیتیکی	عزتی	موقعیت جغرافیای؛ فضا و تقسیمات آن، وسعت خاک، وضع توپوگرافی شکل کشور (طول، دایره‌ای، پاره‌پاره، دنباله‌دار، محیطی)
۳۹	ارزش‌های جغرافیایی	حافظ نیا	موقعیت (ثابت یا ریاضی، متغیر یا نسبی)، محتوا (عناصر و ساخت‌های انسانی؛ ساخت‌های شبکه‌ای، ساخت‌های نهادی و کالبدی)، (جمعیت و انسان‌ها: کمیت، کیفیت، حرکات، پخش، ترکیبات)، عناصر و ساخت‌های طبیعی: بنیادهای زیستی: کالبد و بستر (جا)، آب، خاک، آب‌وهوا، پوشش گیاهی، زندگی حیوانی، منابع انرژی: فسیلی و غیر فسیلی، کانی: فلزات، غیر فلزات، تولیدی (اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، اداری و خدماتی، امنیتی و دفاعی، علمی و فنی، فرهنگی)، فضایی (محلی، ملی، منطقه‌ای و قاره‌ای، جهانی)، عاطفی، قدسی
۴۰	مولفه‌های حکومت از دیدگاه جغرافیایی	میرحیدر	محصور در خشکی، موقعیت حائل، کشورهای واقع شده در کنار تنگه‌های بین‌الملل، موقعیت جغرافیایی، موقعیت نظامی و استراتژیک، شکل سرزمین، توسعه اراضی، وضع ناهمواری‌ها، وسعت سرزمین، تحصیل حقوق، ملت (فرهنگ و زبان، عامل مذهب، آداب‌ورسوم اجتماعی، سرزمین مشترک، تاریخ مشترک، نژاد مشترک)
۴۱	ویژگی‌ها و خصوصیات دولت	یاسین	موقعیت (ریاضی، دریایی، خشکی، همسایگی)، وسعت سرزمین، شکل کشور، توپوگرافی، آب‌وهوا، مواد خام، ترکیب قومی: ملت (فرهنگ، زبان، فاکتور دین، زمین مشترک، تاریخ و نژاد مشترک، آداب‌ورسوم)، جمعیت (کمی، کیفی)
۴۲	عناصر دولت و قدرت	قوام	مردم، سرزمین، حکومت، حاکمیت، مسائل نظامی، اقتصادی، اجتماعی - انسانی (میزان جمعیت، ویژگی‌های ملی، روحیه ملی، یکپارچگی اجتماعی)، عوامل سیاسی (ثبات سیاسی، شکل حکومت، رهبری، اعتبار ملی)، عوامل جغرافیایی (وسعت، شکل، مرزها، وضع طبیعی، وضعیت اقلیمی)
۴۳	عوامل ژئوپلیتیکی	اطاعت	موقعیت جغرافیایی، وسعت فضا، شکل کشور، وضعیت توپوگرافی (مرزها، شبکه آب‌ها، ناهمواری)، مسائل جمعیتی (کم و کیف آن)، ویژگی‌های نظام بین‌الملل (دگرگونی مراکز قدرت جهانی)، نهادهای سیاسی و اجتماعی، منابع طبیعی
۴۴	عناصر و عوامل جغرافیایی	کاوایانی راد	زبانی، مذهبی، جمعیتی، موقعیت جغرافیایی، ریخت کشور، منابع کمیاب، وضعیت ترابری، شبکه ارتباطی
۴۵	عوامل ژئوپلیتیکی سیاست خارجی	پارسایی	موقعیت (جغرافیایی، ژئوپلیتیک، دریایی، گذرگاهی)، وسعت سرزمین، شکل کشور، وضع توپوگرافی، عدالت جغرافیایی، کم و کیف جمعیت، ساختار ترکیبی جمعیت، توزیع فضایی جمعیت، وزن ژئوپلیتیکی گروه قومی، گسترش زبانی، قومی، مذهبی فراسوی مرزها، قلمرو و قدرت فرهنگی، ژئوپلیتیک مذهب، قدرت اقتصادی، منابع طبیعی به‌جز نفت و گاز، ذخایر و منابع انرژی (نفت و گاز)، جایگاه کشور در انتقال انرژی، جایگاه کشور در تأمین امنیت انرژی، دیپلماسی اقتصادی، الگوی توسعه، جایگاه ترانزیتی و بازرگانی، ساختار سیاسی، نهادهای سیاسی و اجتماعی، ایدئولوژی سیاسی حکومت (ارزش‌ها و اعتقادات)، تعداد هم‌سایگان، فرهنگ سیاسی، بازیگران سیاسی، برداشت نسبت به سیاست بین‌الملل، سازماندهی بهینه سیاسی فضا و میزان مشارکت سیاسی، قدرت نظامی، موقعیت

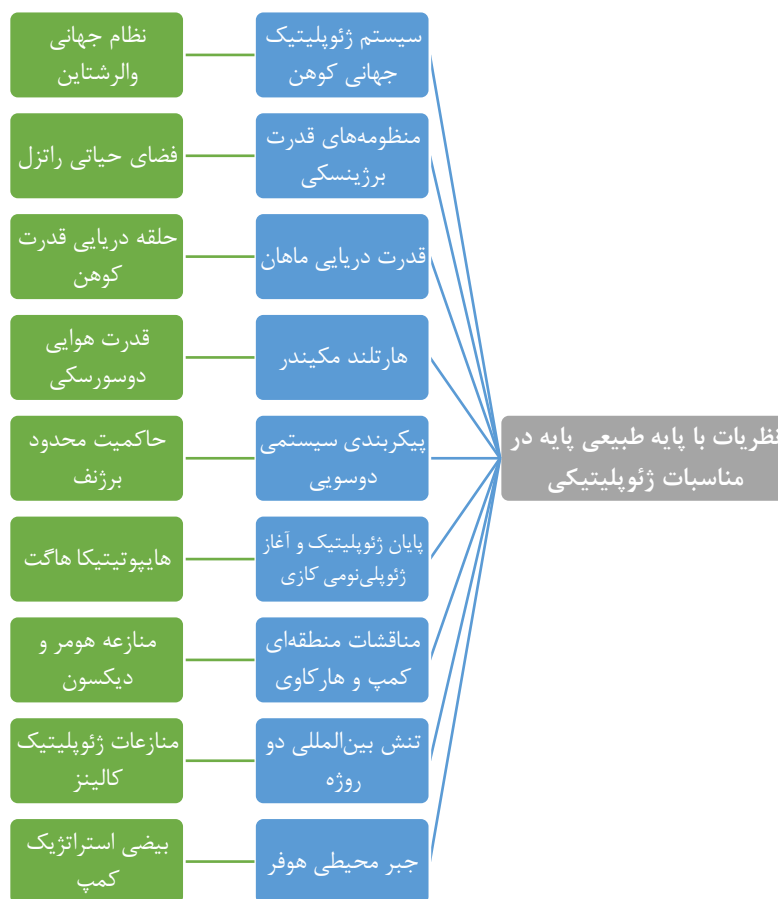
<p>استراتژیک، نگرش دو کشور به یکدیگر، کمیت و کیفیت تجهیزات نظامی، سیاست امنیتی، کدهای ژئوپلیتیک، تفاهم‌نامه‌های دوجانبه و چندجانبه نظامی، دیپلماسی دفاعی، عضویت در سازمان‌ها و نهادهای منطقه‌ای و جهانی، وضعیت ژئوپلیتیک زیست‌محیطی، ثبات یا بی‌ثباتی همسایگان، موقعیت ژئوپلیتیکی کشور در ساختار منطقه‌ای، نحوه و میزان تعامل با ساختار نظام ژئوپلیتیکی، متحدان استراتژیک، ساختار ژئوپلیتیک منطقه‌ای، ساختار ژئوپلیتیک جهان، میزان تولید علم، علم و فناوری به‌عنوان ابزار سیاست خارجی، فناوری فضایی و قابلیت‌های آن، مشکلات داخلی و افکار عمومی، برنامه‌ها و اهداف بلندمدت کشور، قدرت نرم، سطح مناسبات، زمان</p>			
۴۶	الگوی روابط در مناطق ژئوپلیتیکی	حسین‌پور پویان	موقعیت جغرافیایی، عامل هم‌سایگی، تعداد هم‌سایگان، بار استراتژیک فضا، بار استراتژیک منطقه، اتحادیه‌های منطقه‌ای، فضاها، امن و ناامن، کدهای ژئوپلیتیک، دولت‌های ایدئولوژیک، درجه ثبات و امنیت منطقه‌ای، منابع جغرافیایی منازعات / همکاری‌ها، سطوح متوازن/نامتوازن قدرت منطقه‌ای، وزن ژئوپلیتیک کشورها
۴۷	الگوی روابط ژئوپلیتیکی	شهیدی	رودخانه‌های بین‌المللی، مرزهای دریایی مشترک، عامل زیست‌محیطی، مسائل سرزمینی، موقعیت جغرافیایی، هم‌زمن منطقه‌ای، رویکرد امنیتی، وزن ژئوپلیتیک، پیمان‌ها و ائتلاف‌ها، کدهای ژئوپلیتیک، همسایگی و تعداد همسایگان
۴۸	سرچشمه‌های ژئوپلیتیکی تنش	قربانی نژاد	ژئوکالچر، ژئواکونومیک، سیاسی، ژئواستراتژیک، سرزمینی و قلمروی، هیدروپلیتیک، زیست‌محیطی، فضای مجازی
۴۹	مکان‌های استراتژیک	لشکری تفرشی	مکان‌ها و مناطق دارنده منابع انرژی، در اختیار داشتن تنگه‌ها و آبراهه‌های بین‌المللی، مکان‌ها و مناطق مدیریت فناوری اطلاعات و شبکه مجازی، مکان‌ها و مناطق مدیریت جریان سرمایه، مکان‌ها و مناطق مدیریت و کنترل افکار عمومی و تصمیمات سیاسی حکومت‌ها، سازمان‌های جهانی، مکان‌ها و مناطق ناامن
۵۰	مولفه‌های تأثیرگذار در پیوند استراتژیک	عزیزی	توان قدرت در محیط ژئوپلیتیک، محیط پیوستگی، ائتلاف در محیط سیاسی - ژئوپلیتیک، عوامل و مفقوده‌های فرهنگی اجتماعی، عوامل و مفقوده‌های اقتصادی، عوامل و مفقوده‌های جغرافیایی، عوامل و مفقوده‌های سیاسی - امنیتی و ژئوپلیتیک
۵۱	مولفه‌های ژئوپلیتیکی موثر بر منطقه‌گرایی استراتژیک ایران	مومن زاده	موقعیت جغرافیایی، مسائل ژئوکالچری، موقعیت ترانزیتی و گذرگاهی، انرژی (نفت و گاز)، نظامی - امنیتی، ویژگی‌های طبیعی، ویژگی‌های انسانی - اجتماعی، فرهنگ سیاسی راهبردی، مسائل محیط زیستی و منابع حیاتی
۵۲	الگوی رقابت قدرت های منطقه‌ای در مناطق ژئوپلیتیک	حیدری موصولو	مسائل جغرافیایی (سرزمینی)، مسائل اقتصادی (انرژی)، مسائل امنیتی (نظامی‌گری)، مسائل فرهنگی (ایدئولوژی)

منبع: یافته‌های پژوهش

مطالعه نظریه‌ها و رویکردها نشان می‌دهد که برخی از نظریه‌ها بر بعد طبیعی منابع قدرت تاکید داشته‌اند همانند موقعیت سرزمینی و ... برخی دیگر نیز بر بعد انسانی منابع قدرت همانند کم و کیف جمعیت و ... اشاره نموده‌اند. برخی دیگر نیز ترکیبی از ابعاد طبیعی و انسانی منابع قدرت را به عنوان مولفه‌های موثر بر مناسبات ژئوپلیتیک دانسته‌اند همانند حفظ تعادل منطقه و ... برخی دیگر از مولفه‌های که در نظریات ذکر شده برجسته شده و به عنوان مبنای مناسبات ژئوپلیتیکی در نظر گرفته شده‌اند شامل موارد انسان ساختی چون دستیابی به تکنولوژی‌های خاص، جهت دهی به رسانه‌های بزرگ خبری و ... هستند که به نوعی می‌توان از جنبه مصنوعی به آن منابع جغرافیایی قدرت داد. بنابراین به صورت کلی می‌توان دسته‌بندی جدیدی از مولفه‌های ژئوپلیتیکی در قالب چهار بعد طبیعی، انسانی، ترکیبی و مصنوعی ارائه داد که در ادامه توضیح داده می‌شود.

۱- مولفه‌های طبیعی

این نوع از منابع جغرافیایی قدرت حاصل برآیند کنش و واکنش طبیعت و انسان است و در آن طبیعت پررنگ‌تر و با اهمیت‌تر از پایه دیگر یعنی انسان‌ها عمل می‌کند (جان‌پرور، ۱۳۹۶: ۱۳۶). به عبارت دیگر در برخی از نظریات، نظریه‌پردازان اهمیت مسائل طبیعی را در مناسبات بین بازیگران بسیار مهم ارزیابی نموده و تاکید خود را بر نقش این عوامل در مناسبات بازیگران گذاشته‌اند.^{۱۰} همانگونه که در شکل ۲ مشاهده می‌شود از مجموع ۳۶ نظریه استخراج شده، ۱۸ نظریه به صورت‌های مختلف بر نقش عوامل طبیعی در مناسبات ژئوپلیتیکی بازیگران تاکید داشته‌اند. از جمله این مولفه‌ها که از نظریات استخراج شده‌اند عبارتند از: "موقعیت جغرافیایی دریایی، موقعیت جغرافیایی خشکی، موقعیت جغرافیایی گذرگاهی، وسعت سرزمینی، وضعیت منابع انرژی (نفت و گاز)، وضعیت منابع طبیعی (معادن)، وضعیت منابع زیستی (آب، خاک، خورشید و ...)، تعداد همسایگان، عمق استراتژیک، تسلط بر تنگه‌ها و کریدورهای انتقال انرژی، منازعات استراتژیک (تنش‌های سرزمینی با همسایگان)".

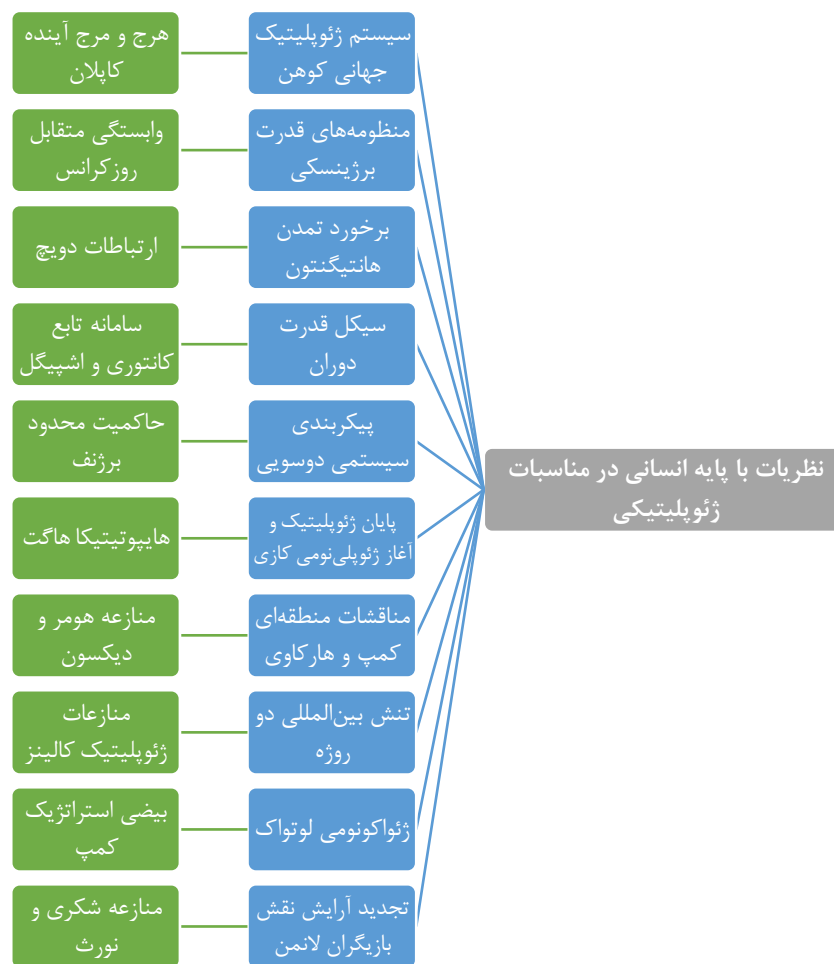
شکل ۲: نظریات و دیدگاه‌های طبیعت پایه (منبع: ترسیم نگارنده بر اساس یافته‌های تحقیق)

۲- مولفه‌های انسانی

این نوع از منابع جغرافیایی قدرت حاصل برآیند کنش و واکنش طبیعت و انسان است و در آن انسان پررنگ‌تر و با اهمیت‌تر از پایه دیگر یعنی طبیعت عمل می‌کند (جان‌پرور، ۱۳۹۶: ۱۳۷). به عبارت دیگر در برخی از نظریات، نظریه‌پردازان اهمیت مسائل انسانی را در مناسبات بین بازیگران بسیار مهم ارزیابی نموده و تاکید خود را بر نقش این عوامل در مناسبات بازیگران

^{۱۰} در مدل‌های مفهومی ترسیم شده مبنای کار بر نظریات (۳۶ نظریه) بوده و مجموع (۱۶) دیدگاه به نوعی تلفیقی از نظریات مختلف است.

گذاشته‌اند همانگونه که در شکل ۳ مشاهده می‌شود از مجموع ۳۶ نظریه استخراج شده، ۲۰ نظریه به صورت‌های مختلف بر نقش عوامل انسانی در مناسبات ژئوپلیتیکی بازیگران تاکید داشته‌اند. از جمله این مولفه‌ها که از نظریات استخراج شده‌اند عبارتند از: "تعداد جمعیت، کیفیت جمعیت (ساختار سنی، سطح سواد و ...)، متحدان استراتژیک (تعداد و سطح)، وضعیت تسلیحات نظامی، وزن ژئوپلیتیک گروه‌های قومی و مذهبی (مثبت یا منفی)، گسترش قومی، زبانی و مذهبی به فراسوی مرزها، نفوذ فرهنگی، توان اقتصادی (تولید ناخالص داخلی)، ساختار سیاسی کشور (نوع و شکل حکومت)، نهادهای اجتماعی و سیاسی کشورها، ایدئولوژی و نگرش‌های سیاسی، تفاهم‌نامه‌های دو جانبه و چند جانبه، حجم تجارت و سرمایه‌گذاری اقتصادی در دیگر فضاها، حجم تجارت و سرمایه‌گذاری دیگر فضاها در اقتصاد کشور (خاص)، وضعیت قاچاق (کنترل تولید و ترانزیت مواد مخدر و ...)، گروه‌های قومی و مذهبی جدایی طلب، منازعات اقتصادی (تحریم اقتصادی، تعرفه‌های گمرکی)، منازعات فرهنگی (تنش‌های تمدنی، نژادی و مذهبی)".

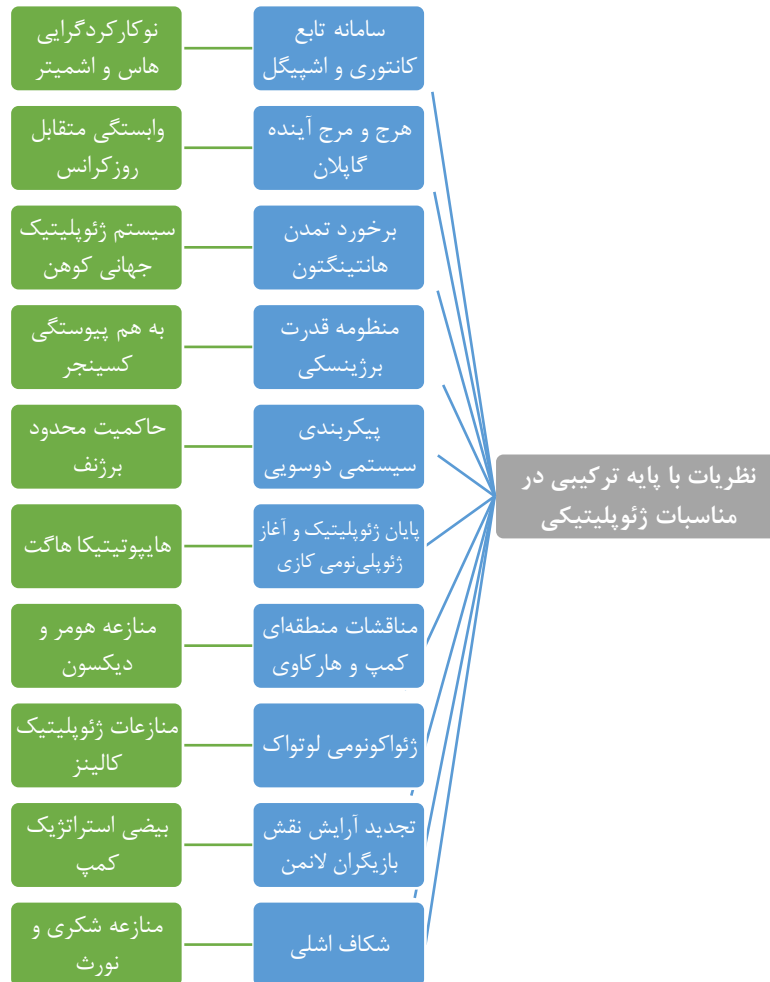

شکل ۳: نظریات انسان پایه (منبع: ترسیم نگارنده بر اساس یافته‌های تحقیق)

۳- مولفه‌های ترکیبی

این نوع از منابع جغرافیایی قدرت حاصل برآیند کنش و واکنش طبیعت و انسان است و در آن هیچ یک از پایه‌ها پررنگ‌تر و با اهمیت‌تر از پایه دیگر نیست و یا اینکه برآیند حاصل در قالب هر دو پایه به صورت مشترک دارای قابلیت شکل‌گیری می‌باشد (جان پرور، ۱۳۹۶: ۱۳۷). به عبارت دیگر در برخی از نظریات، نظریه‌پردازان برآیند هر دو پایه را به صورت مشترک

و توامان در مناسبات بین بازیگران مهم ارزیابی نموده همانگونه که در شکل ۴ مشاهده می‌شود از مجموع ۳۶ نظریه استخراج شده، ۲۰ نظریه به صورت‌های مختلف بر نقش عوامل ترکیبی در مناسبات ژئوپلیتیکی بازیگران تأکید داشته‌اند. از جمله این مولفه‌ها که از نظریات استخراج شده‌اند عبارتند از: " حفظ تعادل منطقه، ایجاد همگرایی بین متحدین، حمایت از متحد (متحدان) منطقه‌ای، حضور در سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی، تعامل با ساختارهای ژئوپلیتیکی منطقه‌ای و جهانی، جایگاه در ساختار قدرت منطقه‌ای و جهانی، الگوی ساختار ژئوپلیتیکی منطقه‌ای و جهانی، ژئوپلیتیک زیست محیطی، وضعیت امنیتی و سیاسی همسایگان، جایگاه کشور در تامین و انتقال انرژی، جایگاه کشور در مسائل ترانزیتی و بازرگانی (تجارت دریایی)، وابستگی و تعلق ژئوپلیتیکی کشور به فضاها دیگر، وابستگی و تعلق ژئوپلیتیکی فضاها دیگر به کشور (خاص)، اعتبار و جایگاه جهانی کشور، شکل دهی به ساختار ژئوپلیتیک منطقه‌ای جدید، وضعیت هیدروپلیتیکی کشور (خاص)، نحوه تشکیل اتحادیه‌ها و رفتار تبعیض آمیز دیگر کشورها علیه کشور (خاص)، منازعات زیست محیطی (گردو غبار، آلودگی منابع آب و ...)، توسعه تجارت دریایی (تامین امنیت و مبارزه با دزدی دریایی)".

شکل ۴: نظریات ترکیبی پایه (منبع: ترسیم نگارنده بر اساس یافته‌های تحقیق)

این نوع از منابع جغرافیایی قدرت حاصل برآیند کنش و واکنش طبیعت و انسان نیستند بلکه با توجه به اهمیت یابی و زوایه دیدی که محقق دارد و اثرگذاری گسترده‌ای که بر فضای جغرافیایی و مناسبات بین بازیگران دارا هستند در قالب منابع جغرافیایی قدرت در نظر گرفته شده و به صورت‌های مختلف مورد بحث در دانش ژئوپلیتیک قرار می‌گیرند (جان پرور، ۱۳۹۶: ۱۳۸). همانگونه که در شکل ۵ مشاهده می‌شود از مجموع ۳۶ نظریه استخراج شده، ۸ نظریه به صورت‌های مختلف بر نقش عوامل و مولفه‌های مصنوعی منابع جغرافیایی قدرت در مناسبات ژئوپلیتیکی بازیگران تاکید داشته‌اند. از جمله این مولفه‌ها که از نظریات استخراج شده‌اند عبارتند از: "سطح دانش فناوری فضایی (تکنولوژی ساخت و پرتاب ماهواره)، دستیابی به فناوری‌های خاص (انرژی هسته‌ای، بمب اتم، بمب‌های شیمیایی)، وضعیت مسائل حقوق بشری (آزادی‌های مدنی، مهاجرت، سرکوب و مداخلات بشر دوستانه)، میزبانی از شرکت‌های بزرگ تکنولوژیکی (تسلحاتی - حمل و نقل (زمینی، هوایی، ریلی، دریایی) - رسانه‌ای (سینما، خبر و ...))، وضعیت تولیدات علمی کشور در سطح جهان، جایگاه نخبگان علمی، جایگاه نخبگان اجرایی - سیاسی، کیفیت تکنولوژی صنعتی در جهان، میزبانی یا بازیگری فعال در عرصه ورزش (ژئوپلیتیک ورزش)، وضعیت فناوری کشور در فضای سایبر (امنیت سایبری، دفاع سایبری و ...)".

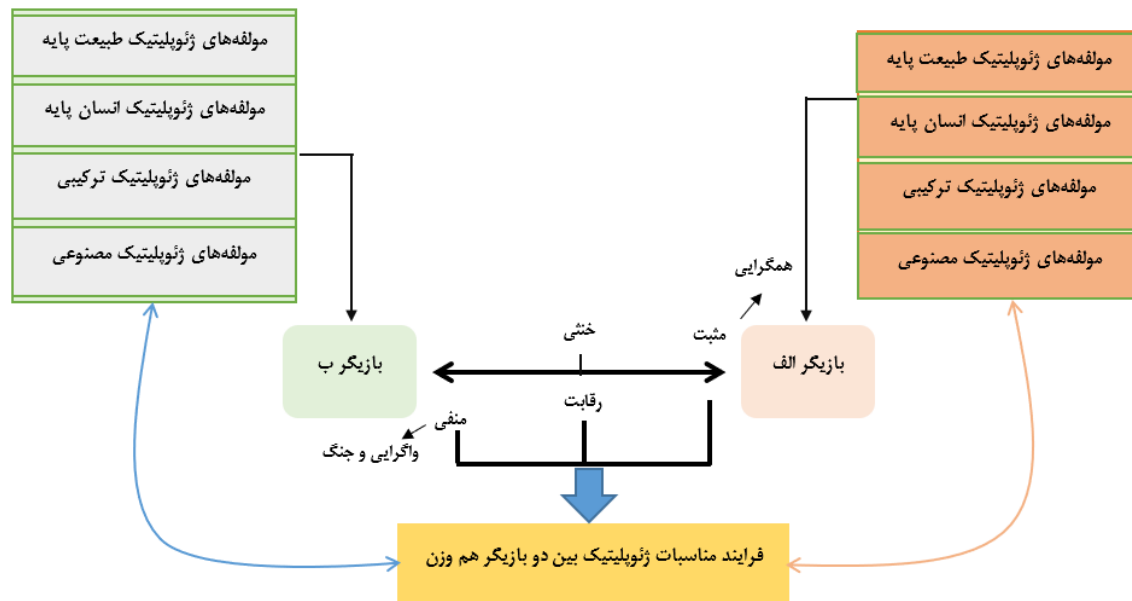

شکل ۵: نظریات ترکیبی پایه (منبع: ترسیم نگارنده بر اساس یافته‌های تحقیق)

نتیجه گیری و بحث

بر این اساس به صورت کلی می‌توان گفت مولفه‌های ژئوپلیتیکی بازیگران در قالب چهار بعد با پایه طبیعی، انسانی، ترکیبی و مصنوعی شکل می‌گیرد. در این بین مناسبات بازیگران ژئوپلیتیکی که در قالب شکل‌های مختلفی چون رقابت، همکاری، همگرایی، نفوذ، سلطه و تنش است بر اساس این مولفه‌ها شکل می‌گیرد و پدید می‌آید. از سوی دیگر این شکل مناسبات بین بازیگران در سطوح مختلف بر اساس جایگاه و موقعیت هر بازیگر می‌تواند تاثیرات مختلفی داشته باشد. به عبارت دیگر بر اساس وزن ژئوپلیتیکی منابع جغرافیایی قدرت بازیگران جایگاه‌های مختلفی را به خود می‌گیرند، که این جایگاه بر اساس عملکرد منابع جغرافیایی قدرت و یا مناسبات آن است. در این راستا جایگاه بازیگران را می‌توان در قالب موقعیت کانونی و مرکزی بر اساس منابع جغرافیایی قدرت یا مناسبات، موقعیت نیمه پیرامونی و پیرامونی سطح بندی نمود. نکته قابل توجه

متفاوت و پویا بودن این سطح بندی بازیگران است به نحوی که یک بازیگر می‌تواند بر اساس منابع جغرافیای قدرت در موقعیت کانونی باشد، اما از لحاظ مناسبات در موقعیت نیمه پیرامونی یا پیرامونی (همانند کشور عراق که جزو پنج کشور بزرگ تولید کننده نفت است، اما از قدرت چانه زنی و مناسباتی پایینی برخوردار است). و یا بالعکس یک کشور می‌تواند از لحاظ دارا بودن منابع جغرافیای قدرت در موقعیت نیمه پیرامونی باشد اما از لحاظ مناسبات در موقعیت کانونی باشد (همانند کشور انگلستان که به لحاظ منابع جغرافیای قدرت فسیلی در موقعیت پیرامونین قرار دارد اما از لحاظ مناسبات حول این منبع در کانون مسائل قرار دارد)؛ بنابراین می‌توان گفت که جایگاه بازیگران بر اساس وزن ژئوپلیتیکی منابع آن‌ها و مقیاس عملکردی می‌تواند از الگوهای مختلفی پیروی نماید. به صورت کلی می‌توان مدل مفهومی را در قالب ذیل نمایش داد

شکل ۶: مدل مفهومی فرآیند مناسبات ژئوپلیتیکی بازیگران

منبع نگارندگان

سپاسگذاری

باتوجه به اینکه تحقیق حاضر مستخرج از رساله دکتری در دانشگاه فردوسی مشهد است، نگارندگان از معاونت پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی تشکر می‌نمایند

منابع

۱- اطاعت، جواد (۱۳۸۵)؛ ژئوپلیتیک و سیاست خارجی ایران، چاپ دوم، انتشارات سفیر، تهران.

- ۲- برزیسکی، زیگنیو (۱۳۸۱): خارج از کنترل اغتشاش جهانی در طلیعه قرن بیست و یکم. ترجمه عبدالرحیم نوه ابراهیم. تهران: انتشارات اطلاعات.
- ۳- پارسایی، اسماعیل (۱۳۹۴): تبیین عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر سیاست خارجی، رساله دکتری جغرافیای سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- ۴- پیشگاهی فرد، زهرا، نورعلی، حسن. (۱۴۰۰). بررسی نظریه‌های مورد غفلت قرار گرفته در ادبیات ژئوپلیتیک ایران. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره چهارم، شماره ۵۳، صص ۱۳۵۳-۱۳۴۷.
- ۵- جان‌پور، محسن (۱۳۹۶) "ژئوپلیتیک برای همه"، انتشارات انتخاب، تهران.
- ۶- جانپور، محسن و بهرامی‌جاف، ساجد و موسوی، میر نجف (۱۴۰۱): نگرشی نو به ابعاد و ماهیت هیدروپلیتیک، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، انتشار آنلاین.
- ۷- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۹): یک منطقه ژئوپلیتیک چگونه تکامل می‌یابد، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال ششم، شماره ۱، صص ۵-۱.
- ۸- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۶): اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک. انتشارات پاپلی، چاپ پنجم، مشهد، خراسان رضوی.
- ۹- حسین‌پور پویان، رضا (۱۳۹۰). تبیین الگوی روابط در مناطق ژئوپلیتیک مطالعه موردی: شبه‌قاره هند، رساله دکتری، رشته جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس.
- ۱۰- حیدری موصولو، طهمورث (۱۳۹۶): الگویابی رقابت قدرت‌های منطقه‌ای در مناطق ژئوپلیتیک، رساله دکتری رشته جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.
- ۱۱- دو ورژه، موریس (۱۳۸۹)، اصول علم سیاست، ترجمه ابوالفضل قاضی، انتشارات امیرکبیر، تهران.
- ۱۲- دوئرتی، جیمز و فالتزگراف، رابرت (۱۳۸۳): نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل، ترجمه وحید بزرگی و علیرضا طیب، نشر قوس، چاپ اول، تهران.
- ۱۳- ربیعی، حسین (۱۳۸۸)، نقش قدرت منطقه‌ای در حل و فصل منازعات سرزمینی: مورد ایران در منطقه خلیج فارس در دهه هفتاد میلادی، رساله دکتری رشته جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس.
- ۱۴- عزتی، عزت‌الله (۱۳۹۵): ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم، انتشارات سمت، چاپ پنجم، تهران.
- ۱۵- عزیزی، امیر حمزه (۱۳۹۶): تبیین مولفه‌های اثرگذار در پیوند استراتژیک کشورها، رساله دکتری جغرافیای سیاسی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، البرز.
- ۱۶- قالیباف، محمدباقر و پورموسوی، موسی (۱۳۸۷). ژئوپلیتیک نوین خارومیانه و سیاست خارجی ایران. فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی. شماره ۶۶.
- ۱۷- قربانی نژاد، ربیاز (۱۳۹۲): الگویابی سرچشمه‌های ژئوپلیتیکی تنش در روابط کشورها (مطالعه موردی: آسیای جنوب غربی): رساله دکتری جغرافیای سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
- ۱۸- کالینز، جان (۱۳۸۴): جغرافیای نظامی، ترجمه از محمدرضا اهنی و بهرام محسنی، انتشارات دانشگاه امام حسین، تهران.
- ۱۹- کاویانی‌راد، مراد. (۱۳۹۰). نسبت ژئوپلیتیکی امنیت زیست‌محیطی و توسعه پایدار (مطالعه موردی دریاچه ارومیه). فصلنامه ره مطالعات راهبردی، سال چهارم، شماره ۶.
- ۲۰- لشکری تفرسی، احسان (۱۳۹۱): تبیین نظری مفهوم مکان‌ها و مناطق استراتژیک، رساله دکتری جغرافیای سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- ۲۱- موسوی شهیدی، سید مهدی، زارعی، بهادر، پیشگاهی فرد، زهرا، بدیعی ازندهای، مرجان، واثق، محمود. (۱۴۰۰). تبیین نظری بسترها و زمینه‌های روابط ژئوپلیتیک و ارائه مدل پیشنهادی. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۵۳(۳)، ۸۱۱-۸۳۳.

- ۲۲- مومن زاده، رضا (۱۳۹۷): منطقه‌گرایی در تفکر استراتژیک جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر ژئوپلیتیک، رساله دکتری رشته جغرافیای سیاسی، پردیس البرز، دانشگاه تهران.
- ۲۳- مویر، ریچارد (۱۳۹۱)، درآمدی و بر جغرافیای سیاسی، ترجمه دره میرحیدر، چاپ دوم، انتشارات سازمان جغرافیای نیروهای مسلح، تهران.
- ۲۴- میر حیدر، دره (۱۳۹۰): تحولات پنج دهه اندیشه در جغرافیای سیاسی، انتشارات پاپلی، چاپ اول، مشهد. خراسان رضوی.
- ۲۵- هاشمی، سید مصطفی، فرجی راد، عبدالرضا، سرور، رحیم. (۱۳۹۵). بررسی عوامل مؤثر ژئوپلیتیک عراق و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه علمی تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، ۸(۲۸)، ۶۳-۹۴.
- ۲۶- هاگت، پیتر (۱۳۹۱)، جغرافیا ترکیبی نو، جلد دوم، ترجمه شاپور گودرزی نژاد، تهران، انتشارات سمت.
- ۲۷- هاوژئ یاسین، محمدامین. (۲۰۱۴). پژوهش در باره ی جغرافیای اقلیم کردستان. چاپ سوم، سلیمانیه، کارو.
- ۲۸- هاوژئ یاسین، محمدامین. (۲۰۱۵). ده روزه ی ژيو جؤگرافياى سياسى و جيو پولىتیک تاران. ناوه ندى غه زه‌لنوس.
- ۲۹- واثق، محمود و احمدی، سید عباس و حافظنیا، محمدرضا و عیسی‌نژاد، سید محمد (۱۳۹۶). تبیین معرفت‌شناختی از مفهوم و ماهیت ژئوپلیتیک، پژوهش‌های جغرافیای سیاسی، شماره ۱۰، صص ۶۵ الی ۸۶.

- 30- Ashley, R (1980). *The Political Economy of War and Peace*. London: Francis Pinter.
- 31- Azizi, A (2016); *Explanation of the effective components in the strategic linkage of countries*, political geography doctoral thesis, Faculty of Geographical Sciences, Khwarazmi University, Alborz.
- 32- Brzeniski, Z (2008); *Out of control global turmoil at the forefront of the 21st century*. Translated by Abdul Rahim, the grandson of Ibrahim. Tehran: Information Publications.
- 33- Cantori, L. J., & Spiegel, S. L. (1970). *The International Relations of Regions*. *Polity*, 2(4), 397-425. <https://doi.org/10.2307/3233994>
- 34- Cohen, S. (2003). *Geopolitics of the World System*. Rowman & Littlefield Publishers.
- 35- Cohen, S. (2014) *Geopolitics: The Geography of International Relations*. Rowman & Littlefield Publishers.
- 36- Cohen, S. B. (1994). *Geopolitical in the new world era*. Demko, G. J. & Wood, W. B., Recording the World. USA: West View Press.
- 37- Collins, J (2004); *Military Geography*, translated by Mohammad Reza Ahni and Bahram Mohseni, Imam Hossein University Press, Tehran.
- 38- De Seversky, P. A, (1950), "Airpower: Key to Survival," New York: Simon and Schuster.
- 39- Demko, G., & Wood, W. (1994). *Geopolitical Perspectives On The Twenty-first Century*. Avalon Publishing.
- 40- Deutsch, K W (1968). *Attaining and Maintaining Integration, The analysis of International Relations*, Princeton: Prentice-Hall, pp 191-202.
- 41- Deutsch, K. W. (1952). *On communication models in the social sciences*. *Public Opinion Quarterly*. 16,356-380.
- 42- Doherty, J and Faltzgraf, R (2004); *Conflicting Theories in International Relations*, translated by Vahid Ghazari and Alireza Tayyab, Qoms Publishing House, first edition, Tehran.
- 43- Doran, Ch. (2000). *Confronting the Principles of the Power Cycle, Changing Systems Structure, Expectations, and Way*. in *Handbook of War Studies II*, edited by Manus I. Midlarsky, United States of America, published by the University of Michigan Press.

- 44- Du Verjeh, M (2009), Principles of Political Science, translated by Abolfazl Ghazi, Amirkabir Publications, Tehran.
- 45- Dussouy, G. (2020). Systemic geopolitics, physical geography, reductionist theories. Retrieved from: https://exploringgeopolitics.org/interview_dussouy_Gerard_systemic_geopolitics_physical_geography_reductionist_theories_spatial_ontology/
- 46- Eataat, J (1385); Iran's geopolitics and foreign policy, second edition, Safir Publications, Tehran.
- 47- Ezzati, E (2015); Geopolitics in the 21st century, Semit Publishing House, 5th edition, Tehran.
- 48- Ghorbanejad, R (2012); Modeling the geopolitical sources of tension in countries' relations (case study: Southwest Asia); Doctoral dissertation in Political Geography, Faculty of Literature and Human Sciences, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.
- 49- Haas, E B., Schmitter, P C (1964). Economics and Differential Patterns of Political Integration: Projections about Unity in Latin America. *International Organization* Vol. 18, No. 4 (Autumn, 1964), pp. 705-737.
- 50- Hafez Nia, M R (2009); How a geopolitical region evolves, *Geopolitics Quarterly*, Year 6, Number 1, pp. 1-5.
- 51- Hafeznia, MR (2016); Principles and concepts of geopolitics. Popeli Publications, 5th edition, Mashhad, Razavi Khorasan.
- 52- Hashemi, S Mu, Faraji Rad, A R, Sarwar, R. (2015). Investigating the effective factors of Iraq's geopolitics and its impact on the national security of the Islamic Republic of Iran. *Scientific Quarterly of Political and International Research*, 8(28), 63-94.
- 53- Hass, E. B. (1958). *The Uniting of Europe*, Stanford: Stanford University Press.
- 54- Havre Yasin, M A. (2014). *Research on the geography of the Kurdistan region*. Third edition, Sulaymaniyah, Karo.
- 55- Heydari Mosulu, T (2016); Modeling the competition of regional powers in geopolitical regions, doctoral dissertation in the field of political geography, Faculty of Geography, University of Tehran.
- 56- Hoggett, P (2012), *New Combined Geography*, the second volume, translated by Shapur Guderzinejad, Tehran, Samt Publications.
- 57- Homer-Dixon, T (1994). Environmental Scarcities and violent conflict: Evidence from Cases. *International Security*, 19(1).pp: 5-40. Published by: The MIT Press.
- 58- Hosseinpour Pouyan, R (2018). Explaining the pattern of relations in geopolitical regions, a case study: the Indian subcontinent, PhD thesis, political geography, Tarbiat Madras University.
- 59- Huntington, S. (1993). *The Clash of Civilizations*. *Foreign Affairs*, Vol:72. No:3. Pp: 22-49.
- 60- Janparvar, M (2016) "Geopolitics for everyone", Ekhet Publishing House, Tehran.
- 61- Janparvor, M and Bahrami-Jaf, S and Mousavi, M N (2022); A new approach to the dimensions and nature of hydropolitics, *human geography research quarterly*, online publication.
- 62- Kaplan, R. (2000). *The Coming Anarchy: Shattering the Dreams of the Post Cold War*. Random House.
- 63- Kaviani-Rad, M. (2011). Geopolitical ratio of environmental security and sustainable development (case study of Lake Urmia). *Strategic Studies Quarterly*, 4th year, no.

- 64- Kazi, A. (2007). End of Geopolitics and the Beginnings of Geopolinomics: the United States in Central and Southwest Asia. Presentation during the conference "The aspects of EU-Central Asia Relations," April 27, 2007, Berlin, Germany. Embassy of Kyrgyz Republic and Akademikerbund, Hamburg e.V.
- 65- Kemp, Geoffrey & Harkavy, Robert(1997). Strategic Geography and the Changing Middle East. 516 pages. Publisher: Carnegie Endowment for International Peace.
- 66- Lahneman, W. (2003). Changing Power Cycles and Foreign Policy Role-power Realignment: Asia, Europe, and North America. *International Political Science Review / Revue internationale de science politique*.
- 67- Lashkari Tafarsi, E (2012); Theoretical explanation of the concept of strategic places and regions, political geography doctoral thesis, Faculty of Literature and Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran.
- 68- Luttwak, E (1993), The Endangered American dream, Newyork: Simon and Schuster.
- 69- Mir Heider, D (2018); Developments of five decades of thought in political geography, Popeli Publications, first edition, Mashhad. Khorasan Razavi.
- 70- Mitrany, D (1948). *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*. Vol. 24, No. 3 (Jul. 1948), pp. 350-363 (14 pages).
- 71- Momenzadeh, M R (2017); Regionalism in the strategic thinking of the Islamic Republic of Iran with an emphasis on geopolitics, doctoral dissertation in the field of political geography, Alborz Campus, University of Tehran.
- 72- Mousavi Shahidi, Mahdi, Zarei, B, Pishgah Fard, Z, Badie Aznadahi, M, Vatheq, M. (2021). Theoretical explanation of the bases and fields of geopolitical relations and presentation of the proposed model. *Human Geography Research*, 53(3), 811-832.
- 73- Muir, R (2012), *Introduction and Political Geography*, translated by Mirhaidar Valley, second edition, publications of the Armed Forces Geography Organization, Tehran.
- 74- Nazli, Choucri & North, Robert(1975). *Nations in Conflict: National Growth and International Violence*. San Francisco. Calif Freeman.
- 75- Parsai, I (2014); Explanation of geopolitical factors affecting foreign policy, political geography doctoral dissertation, faculty of literature and humanities, Tarbiat Modares University, Tehran.
- 76- Pishgahi Fard, Z, Nur Ali, H. (2021). Examining neglected theories in Iran's geopolitical literature. *Human geography researches*, fourth period, number 53, pp. 1347-1353.
- 77- Qalibaf, M B and Pourmusavi, M (2007). Kharomianeh's modern geopolitics and Iran's foreign policy. *Human Geography Research Quarterly*. Number 66.
- 78- Rabiei, H (2008), The role of regional power in resolving territorial disputes: the case of Iran in the Persian Gulf region in the 1970s, PhD dissertation in the field of political geography, Tarbiat Modares University.
- 79- Richardson, Lewis, F(1960). *Statistics of Deadly Quarrels*. Boxwood Press, Pittsburgh Pa.; Quadrangle Books, Chicago cago, Ill. Science 30 December 1960: Vol. 132 no. 3444 pp. 1931-1932. DOI: 10.1126/science.132.3444.1931-a.
- 80- Rosecrance, R and Stein, A (1973). Interdependence: Myth or Reality? *World Politic* XXVI.
- 81- Rosenau, J (1984). A Pre-Theory Revisited: World Politics in an Era of Cascading Interdependence, *International Studies Quarterly*, Vol. 28, No. 3, pp. 245-305.
- 82- Thayer Mahan, A. (1889), *The Influence of Sea Power upon History, 1660- 1783*, Boston: Dodo Press.
- 83- Vasheq, M and Ahmadi, S Abbas and Hafez-Niya, M R and Isa-Najad, S M (2016). Epistemological explanation of the concept and nature of geopolitics, political geography researches, number 10, pp. 65-86.

- 84- Verbovszky, J. (2020). Networked Geopolitics. American academy. Retrieved from <https://www.americanacademy.de/networked-geopolitics/>.
- 85- Wallerstein, I. (1974), The Modern World-System I Capitalist Agriculture and the Origins of the European world-Economy in the Sixteenth Century, New York San Francisco London: ACADEMIC PRESS.

Theoretical explanation of the effective components in geopolitical relations and presentation of the proposed model

Abstract

The purpose of this research is to model the most important factors affecting geopolitical relations between power players. Geopolitical relations is the use of geographical sources of power in the relations of actors. Most of the concepts related to geopolitical relations are based on competitive relations, while geopolitical relations include various aspects and forms from harmony to tension and conflict. The research method in this research is based on the theoretical goal and on the descriptive-analytical nature. The results of the research show that there are different theories and viewpoints in the field and related to geopolitical relations, which by examining some of these viewpoints and theories into a set of effective components and indicators in geopolitical relations. were classified into four dimensions: natural (11 components), human (19 components), combined (18 components), synthetic (10 components) and total (58 components). On the other hand, the analysis of the results of the fuzzy Delphi panel shows that the calculated dimensions and components are related to geopolitical relations and have been agreed upon by experts.

Keywords: geopolitics, geopolitical components, geopolitical relations, geopolitical theories